

BÜKI BARBARA

A Bakáts téri templom falképeiről

A budapesti Bakáts téri, pontosabb nevén a belső-ferencvárosi Assisi Szent Ferencről elnevezett plébániatemplom 2009-ben ünnepelte felszentelésének 130. évfordulóját. A műemléki védettség alatt álló templom 1867-től 1881-ig, tehát – kisebb-nagyobb megszakításokkal – mintegy 13 évig épült. (1. kép) A maga korában építése, díszítése óriási szenzáció volt. A 19. század második felének legnevesebb alkotói vettek részt a munkálatokban: olyan építész „álmodta meg”, mint Ybl Miklós, és olyan festők „csinósították”, mint Than Mór vagy Lotz Károly. Korábban olyan hírességek is a csodájára jártak, mint Liszt Ferenc vagy Munkácsy Mihály. A főváros legszebb és legharmonikusabb templomának tartották, és egyesek annak tartják még ma is. (2. kép)

Mindezek ellenére a templom kikerült a művészettörténeti érdeklődés köréből. A művészettörténeti szakirodalom számára ez a téma csaknem elfeledetté vált: részletesebben Ybl Ervin foglalkozott vele 1956-os Ybl Miklós monográfiájában, valamint „újabban” Szvoboda D. Gabriella szentelt neki néhány oldalt az 1991-es Ybl-katalógusban.¹ Kutatásom során elsősorban a templomépítkezés folyamatait dokumentáltam. Jelen tanulmányomban ismertetem a templom falképeit és a hozzájuk szervesen kapcsolódó eseményeket. E téma jelentőségét az adja, hogy a 19. századi Magyarországon a Bakáts téri templom az első olyan épület, melynek szakrális terében történeti kép kap helyet.

A templom képciklusainak tárgyát a Ferencvárosi Templomépítkezési Bizottmány állította össze. E munkába nem vonták be az Ipolyi Arnold vezetése alatt álló egyházfestészeti bizottságot, melynek jóváhagyása azonban fontos volt, hiszen Ipolyi szava nélkül a hivatalos megbízás anyagi részét nem engedélyezte a minisztérium.² Ybl Miklós építészeti vázlatein láthatók a falképsorozat programmódosításai, ezért feltételezhető, hogy a bizottsági munkában ő is részt vett.³

A Bakáts téri templom falképei témájuk szerint három részre oszthatók: 1. Az első csoportba az Ó- és Újszövetségből vett jelenetek sorolhatók. E témával a templom falképprogramadói az egyházi festészet sok százados tradícióját kívánták folytatni. A templom falfestményei közül ide tartoznak a következők: Agnus Dei, Krisztus, Szent Pál, Szent Péter, a négy evangélista – Máté, Márk, Lukács, János – jelképe, két kerub, négy próféta; Jeremiás, Izaiás, Ezeiel, Dániel, négy egyházatya; Ambrus, Jeromos, Gergely, Ágoston, valamint Rebeka, Dávid, Szent Anna a gyermek Máriával és Keresztelő Szent János ábrázolása. 2. A második témakört a templom védőszentjének, Assisi Szent Ferencnek életéből vett jelenetei alkotják, melyek a templomban négy frízképen kerültek bemutatásra. 3. A harmadik csoportba a magyar szentek ábrázolását sorolhatjuk. Ezek a múltból vett élettörténetek a szemlélők számára követendő példát mutathattak.⁴ Ebbe a témakörbe sorolható Kapisztrán Szent János életének, magyarországi működésének két jelenete, vagyis Kapisztrán Szent János prédikációja és Hunyadi János utolsó áldozása, valamint a mellékoltárok Szent István alamizsnát oszt és Szent László vizet fakaszt a sziklából című festményei.

Már az 1879. január 26-án kelt bizottmányi jegyzőkönyvben olvashatjuk, hogy „a ferencvárosi templom szentélye díszítése tekintetében alulírott bizottmány abban állapodott meg, hogy az falfestmények alkalmazása által díszítessék, s e

1. kép: A Bakáts téri templom főhomlokzata, Budapest, 1867–1881.
Fotó: Ferencvárosi Helytörténeti Gyűjtemény

2. kép: A templom hajói a főoltár felől, Budapest, 1867–1881.
Fotó: Ferencvárosi Helytörténeti Gyűjtemény

czélból Than Mór festész úr a művezető építész úr által felhivatott, hogy a szentélyben alkalmazandó falfestmények tekintetében költségvetést terjesszen elő.⁷⁵ Ezt Than meg is tette, s mivel ajánlatát a bizottmány jutányosnak vélte, felkérte ezen képek megfestésére.⁶

Mivel a templom más részeinek belső díszítésére már nem állt rendelkezésükre megfelelő pénzösszeg, a Budapesti Ferencvárosi Templomépítési Bizottmány elnöke, Rupp Imre 1879-ben a Vallas- és Közoktatásügyi Miniszterhez, Trefort Ágostonhoz fordult, hogy „az épületbelső felszerelésének végbefejezése céljából a vallásalapból valamely segélyösszeget engedélyezni méltóztassék”, továbbá, hogy „az érintett segélyösszeg felhasználásával a ferencvárosi templom kereszthajójába tervezett falfestmények kivitelét valamely hazai művésznél megrendelni méltóztassék.”⁷⁷ Rupp Imre levelére Trefort Ágoston 1879. augusztus 18-án kelt levelében így válaszolt: „... hajlandó vagyok a mondott templom kereszthajójának falfestményekkel díszítését az egyházi emelésére a vallásalapból legkegyelmesebben engedélyezett javadalom terhére azon esetre elrendelni, ha és amennyiben a templom belsejének stílszerű polychromirozását a főváros közönsége, mint a nevezett egyház kegyura a kormány minden további segélyezése nélkül eszközölteti. Az említett falképek csak akkor fogván céljuknak megfelelni, ha a templom belsejének stílszerű polychromirozása által a szükséges összhangzat létesítetik, mielőtt az illető művészeket a szükséges színvázlatoknak elkészítésével megbíznám, felhívom a főváros közönségét, hogy (...) vajjon hajlandó-e a polychromirozás költségeit engedélyezni.”⁷⁸ A felszólításnak a város eleget tett.

A templombelső stílszerű díszítőfestésével Scholtz Róbert bízta meg.⁹ Az oszlopfők, illetve a boltozat egyes részei mellett ő díszíti a kereszt-, illetve főhajó, a két mellékhajó és a kórus alatti teret, valamint az ő keze nyomát dicsérik a főoltár, illetve a szószék aranyozási munkálatai.¹⁰

Trefort Ágoston a kereszthajó falképeinek kivitelezéséhez végül 1879. november 26-án kelt levelében járult hozzá: „a mondott templom kereszthajójában alkalmazandó falfestmények sorozatának jóváhagyása mellett azok költségeit a vallásalapból folyó évi augusztus 18-án 22400. szám alatt kelt leiratom értelmében engedélyezem, s ezen képek festésével Lotz Károly és Than Mór akadémiai festőket, megbízandóknak találok...”¹¹ Továbbá Trefort kéri a bizottmányt, „...hogy a nevezett festők által a munkálatok költségvetése a festmények színvázlatával együtt (...) hozzám mielőbb felterjesztessék.”¹²

A két művész már ezt a megbízást megelőzően is dolgozott a templomban: Lotz az alttemplomban egy Szent Erzsébetet ábrázoló oltárképet festett,¹³ míg Than 1879. augusztus 9-e előtt elkészítette a szentély záradékainak képeit, illetve befejeződtek a keretüket képező falrészek díszítőfestései is. A Ferencvárosi Templomépítési Bizottmány 1879. augusztus 9-i ülésének jegyzőkönyve¹⁴ alapján ekkor már készen volt az oltár fölött Krisztus, mint megváltó, jobbról Szent Péter, balról Szent Pál képmása; a szentély északi és déli oldalán egy-egy kerub, a boltsüvegekben a Megváltó fölött az Agnus Dei, illetve a nyolcszög négy oldalán a négy evangélista jelképei.¹⁵ Továbbá megvalósult két frízkép is: a szentély északi oldalán Assisi Szent Ferenc halála, a déli oldalon pedig Assisi Szent Ferenc mennybemenetele.¹⁶

A tervezett, összesen 38 kép – 30 freskó és nyolc mozaik – közül hiányzott még 18 freskó: két nagy történeti témájú, Szent Lászlót és Szent Istvánt ábrázoló mellékoltárkép, két Assisi Szent Ferenc életét bemutató frízkép, két Kapisztrán Szent János magyarországi működésével kapcsolatos frízkép,

négy egészalakos, medalionban elhelyezett próféta,¹⁷ a négy egyházatya medalion alakú mellképe,¹⁸ továbbá négy egészalakos ábrázolás.¹⁹ Ezek a kereszthajó falait díszítették,²⁰ mivel a hosszajók és a karzat falaira csak díszítőfestést terveztek.

Az összes falkép megfestésére a két mester 1879. december 16-án kelt költségvetésében 12880 forintot kért, mely összeget a bizottság túl mérsékeltnek tartott.²¹ 1880 elejére „Than és Lotz festészek már elkészítették azon freskók vázlatait, melyekkel, a kormány megrendelésére, budapest-ferencvárosi templom belsejét fogják kidíszíteni. Már a vallás- és közoktatásügyi m. k. miniszter úr ő exellenciája be is küldte e terveket az egyházi festészeti bizottság elnökéhez”, vagyis Ipolyi Arnoldhoz, aki a megoldások művészi oldaláról mondhatott bírálatot.²² Az 1880. január 6-án ülésező egyházművészeti bizottság különösen Lotz vázlatairól szolt elismerően, bár nála is számos változtatást javasolt. Az Ipolyi-féle bizottság bírálatának vétele után Trefort miniszter végül 1880. január 13-án elfogadta a vázlatokat és a kartonokat, valamint megadta a végleges megbízást a falképek elkészítésére „a bizottság által tett észrevételek figyelembe vétele mellett.”²³ Az ajánlatban foglalt részletek szerint a két művésznek két év alatt kellett a freskókat elkészítenie. Néhány nap múlva, 1880. január 27-én a miniszter kiutalta a tiszteletdíj első részét.²⁴

A megállapodás értelmében a falkép-sorozatból Lotz Károly a következőket festette meg: a déli mellékhajó végén a Szent István alamizsnát osztó oltárképet, a kereszthajó nyugati oldalán Dánielt és Jeremiást, alattuk két jelenetet Kapisztrán Szent János életéből – Hunyadi János halálát és Kapisztrán János prédikációját – a keleti falon fent Szent Gergelyt és Szent Jeromost, alattuk pedig az északi és déli oldalon Dávidot és Rebekát.²⁵ A többi kép Than Mór műve: a kereszthajó bal oldalfalán a Szent László király a sziklából vizet fakaszt témájú oltárkép,²⁶ a kereszthajó nyugati és keleti falán fent Izaiás és Ezekiel, a bal oldali kereszthajóban Szent Anna a gyermek Máriával és Keresztelő Szent János alakja, a kereszthajó falán pedig két frízkép, Szent Ferenc életéből vett jelenetekkel. Az egyik frízképen Szent Ferenc a madaraknak prédikál, majd a rend megalapítását, illetve a stigmatizációt látjuk, míg a másikon Szent Ferenc a papoknak prédikál, betegeket gyógyít, majd a Szent Ferenc a szultán előtt című jelenet következik.²⁷

Az Ipolyi-féle egyházfestészeti bizottság állandóan bírálta a freskókat. Az apróbb részleteket élőszóban közölte a két mesterrel. Így például a Dávidot és Rebekát ábrázoló vázlatoknál azt ajánlotta Lotznak, hogy a falképeken stílszerűen ábrázolja őket.²⁸ Ipolyi bírálati és meglátásai miatt számos vázlat átdolgozására került sor.

A falfestmények végleges vázlatainak elkészülte után 1880 tavaszán „a jó időjárás végett megkezdődhetnek a munkálatok (...) az ez évben keresztül viszendő munkálatok között első helyen a templom festési munkálatai állanak.”²⁹ „Lotz és Than szorgalmasan dolgoznak a falfreskókon, s Lotz már befejezte a Hunyadi János halála, Than pedig a Szent Ferenc a pápa előtt című képet, a nemsokára készen lesz a Szent Ferenc prédikációja Thantól és Kapisztrán János keresztes háborút hirdető Lotztól,”³⁰ mely kompozíciókhoz a két művész 1880 júliusában fogott hozzá.³¹

1881 tavaszán „Than és Lotz műfestőink elkészítették a Budapest-ferencvárosi plébánia-templom mellékoltárjai fölé tervezett nagyszabású képek kartonjait. Láttuk e jeles kompozíciókat, s így róluk csak elismeréssel szólhatunk. Az egyik képen Lotztól Szent István királyunk, (...) a másikon pedig Szent László királyunk”³² látható, ez utóbbi Than Mór alkotásaként. A kartonok elkészülte után még ezen év nyarán

végzett mindkét művész az említett kompozíciókkal: „a napokban fejezte be Lotz és Than a mellékoltárok fölé tervezett freskókat. Az episztola oldali mellékhajóban Szent István királyt festé Lotz, (...) az evangéliumi oldalon Than képe Szent László királyunkat tünteti föl (...). Ugyanitt említjük föl, hogy nevezett művészeink még kisebb alakokat is festettek a templom kereszthajójának oldalára; Lotz Rebekát és Dávidot; Than Szent Annát és Keresztelő Szent Jánost.”³³

1881. márciusában a két együtt dolgozó festő bejelenti, hogy a még hátralévő festmények kartonjai elkészültek, s erre a minisztérium kiutalja számukra tiszteletdíjukat.³⁴ Ezen év júniusában közli Lotz Károly és Than Mór, hogy befejezték a rájuk bízott képek festését. A hátralévő tiszteletdíját 1881. június 6-án utalták ki részükre, és ezzel befejeződött a ferencvárosi templom freskó-sorozatának két évig tartó munkája.³⁵

A ferencvárosi templom különlegessége az a négy nagy történeti kompozíció – Than Mór Szent László vizet fakaszt a sziklából, illetve Lotz Károly további három falképe: a Szent István alamizsnát oszt, a Kapisztrán János szent háborúra buzdító prédikációja, illetve a Hunyadi János utolsó áldozása című falképek –, melyek által először került nálunk templom falára a nemzet történetéből merített, konkrét eseményt ábrázoló kép. Az események konkrétsága természetesen csak jelképes, de a szándék nyilvánvaló: történelmileg hiteles jelenetet ábrázolni. A templom költségeit a főváros és a vallásalap viselte, ezért feltehetőleg a hivatalos megbízók kívánsága volt a történelmi tematika. Céljuk egy olyan nagy képcsarnoknak, magyar Pantheonnak a kialakítása volt, ahol a régmúlt, az egykor önálló magyar história dicsőséges eseményei, alakjai vizuális megjelenítésben kaphatnak helyet. A templom falképein felvonultatott események így az egész nemzet számára okulásul szolgálhatnak.³⁶ „... alig várjuk már, hogy nemzeti eszményeinket és alakjainkat e művészet által egyszer méltón kifejezve lássuk...” – írja Ipolyi Arnold 1884-ben.³⁷ Mivel e négy falkép fontos és meghatározó a magyar templomdekoráció alakulására nézve, a továbbiakban csak ezeket vizsgálom.

Than Mór: Szent László vizet fakaszt a sziklából

Than Mór 1880 decemberében kezdett a Szent Lászlót ábrázoló mellékoltár (3. kép) nagy kartonjához,³⁸ melyet a következő év februárjában fejezett be.³⁹ Ezt az eredeti kartont ma a Magyar Nemzeti Galéria őrzi.⁴⁰ Than Mór Szent Lászlót ábrázoló nagy méretű festménye 1881 nyarán készült el, amely a kereszthajó baloldali mellékoltárfalán található. A kompozíció központi alakja a kősziklát bárdjával megütő Szent László király, köréje csoportosulnak katonái. Than a főalak, a legfontosabb szereplő középpontba helyezésével éri el azt, hogy az előtérben beszédes gesztusú mellékalakokkal élhessen. A kép elő- és középterét a sziklából fakadó patak vize élesen elhatárolja egymástól. Az előtér bal oldalán található csodálkozó és hódoló harcosok változatos korú és típusú csoportja mellett érdemes megfigyelni a patak másik partján vízbe hajolva szomját oltó katona alakját, akit a festő merész rövidülésben ábrázolt. A háttér jobb oldalán örvendő harcosok közelednek, mögöttük gondosan kidolgozott természeti környezet, ők és szarvasok láthatók. Színezése a Magyar Nemzeti Múzeum freskóihoz hasonló. A teltpiros és a barna árnyalatok mellé Than merészen helyez világoskéket, élénkzöldet, az előtérben lehajoló öreg vitéz páncéljára pedig világosszürkét. A reális elemekből összeállított, kitűnően megoldott kompozíciót a bírálók túlságosan zsánerszerűnek tartották. Valószínűleg szemet szúrt nekik a főalakot körülvevő, kitűnő karakterfejekben és alakokban bővelkedő harcosok csoportja.⁴¹

3. kép: Than Mór: Szent László vizet fakaszt a sziklából, Budapest, Bakáts téri templom mellékoltára, 1880-1881. Fotó: Ferencvárosi Helytörténeti Gyűjtemény

A kivitelezett mellékoltárkép kartonját a Képzőművészeti Társulat 1881. évi őszi kiállításán tették közszemlére.⁴² „Ez egy krétával rajzolt, minden részletében gondosan kivitelezett kompozíciós terv volt, melyet Than Mór falkép gyanánt vitt át a templom falára.”⁴³ A bírálóktól a következő kritikát kapta: „A főalakban feltűnően kevés az erély, sőt élettelenség is. A művész lemondott arról, hogy akár vallásos áhítatot, akár a csoda által keltett meglepetést tükröztessen vissza a király arcán. Állása, mozdulata kimért, mint a többé-kevésbé stilizált egyházi képek hősei általában; egy kis természetes fesztelenség – s oda volna az unalmasság, mely a legtöbb ily művön a nyugodtságot s ünnepies hangulatot helyettesíti. Ahol elkerülhette a szerző ezt a feszességet, ott élt is vele.”⁴⁴

Az előmunkálatok során Than kísérletezett egy merevebb, a megszokott keretekhez igazodó megoldással is. Ezek szerint a festmény három mezőből állt volna. Legalul Szent László előtt térdelő férfiak, a felhőkben pedig Mária a kis Jézussal került volna megfestésre.⁴⁵ Végül azonban a valóságghűbb változat kivitelezésére került sor.

Than Szent Lászlót ábrázoló mellékoltárfestménye nem előzmények és párhuzamok nélkül való. Szent László ábrázolása a magyarországi művészetben a 13. század végétől egészen a 19–20. század fordulójáig gyakori, tudatosan és megkülönböztetett figyelemmel választott téma.⁴⁶ A szent legendájának egyes jeleneteit fellelhetjük a könyvfestészetben, illetve azoktól némileg eltérő témaválasztással a középkori templomok falán is. A váradi székesegyházban feltehetőleg teljes ciklusa volt. A fennmaradt emlékeken igen nagy számban fordul elő a krónikákban feljegyzett, lovagregénybe illő hőstette; az 1068-as cserhalmi csatában egy leányrabló kunnal való küzdelme. Szent László országpatrónusként, mint tituláris névadó szentként jelenik meg templomhomlokza-

tokon, oltárokon és fogadalmi képeken. Az ábrázolásokon nagyon gyakran lovagi öltözetben látható, páncélosan, néha koronával vagy anélkül. Attribútuma nagy csatabárd és vágott vagy keresztes országcímer a pajzson.⁴⁷ Kétségtelen, hogy az imént említett ábrázolások a legkedveltebbek Szent László esetében, azonban a Bakáts téri templomban megfestésre kerülő, nem oly népszerű Szent László vízfakasztása jelenet is megihletett Than Mór mellett más alkotókat is. Így például Vinzenz Fischer 1788 körüli nagyváradi oltárképén is találkozhatunk e jelenettel. Kovatch József 1823-as alkotásán a koronás Szent László lován ülve fakaszt vizet a sziklából. Egy másik példa az 1860-ban Szent László nevére felszentelt budai Sváb-hegyen található kápolna oltárképe, melyet Molnár József festett. A kép szintén Szent László vízfakasztásának csodáját ábrázolja.⁴⁸

Than valószínűleg több Szent Lászlóval foglalkozó alkotást is ismert, azonban a Bakáts téri Szent László mellékoltárkép megfestésénél nagy valószínűséggel Ipolyi Arnold Magyar Mithológiája segítette, melyben Ipolyi külön fejezetet szentelt Szent Lászlónak.⁴⁹ A Than-féle ferencvárosi bal oldali mellékoltár megfelelője a templom jobb oldali falrészén Lotz Károly alamizsnát osztó Szent István király alakja.

Lotz Károly: Szent István alamizsnát oszt

Than Mór Szent László oltárképével egy időben, vagyis 1881 első felében készíti Lotz Károly Szent István ábrázoló falfestményét.⁵⁰ (4. kép) Szent István alamizsnaosztás közbeni megjelenítése sajátos és ritka ábrázolása a nagy szent királynak; kutatásom során nem találtam ezzel a témával foglalkozó más Szent István-ábrázolást. Szent István alamizsnaosztása sem életének, sem pedig legendájának nem konkrét eseménye. Ezzel az ábrázolással a szent király népe iránti gondoskodását szerette

4. kép: Lotz Károly: Szent István alamizsnát oszt, Budapest, Bakáts téri templom mellékoltára, 1881. Fotó: Ferencvárosi Helytörténeti Gyűjtemény

volna a programadó bizottság kifejezni, ugyanúgy ahogyan az előzőleg bemutatott Szent László-oltárkép esetében is.

Az oltárképen román templomelőcsarnok boltívei alatt, a lépcső tetején jelenik meg a király családjával és kíséretével. A kompozíció főalakja Szent István, kinek bal válla felett a királyné, Gizella látható kék ruhában. A királytól balra két egyházfő, a borotvált Asztrik, illetve a szakállas, infulás Szent Gellért püspök került. A főalak mellett jobbra fia, Szent Imre herceg áll, kezében kincsesládával, melynek tartalmát atyja a szegények között osztja szét. Imre és Szent István feje fölött dicsfény. A falkép mindkét oldalán szegények láthatók. Szent István fehérkendős, kék köntösű öregasszonynak nyújt pénzt. Előtte egy aggastyán egy ifjúra támaszkodik, aki előtt egy békát botorkál. A kompozíció jobb sarkában egy anyát láthatunk kék kendővel, barna szoknyában. A jelenet többi szereplője korszori formájában veszi körül Szent Istvánnak fehér köntösbe öltözött, paláttal övezett férfias alakját.

Az imént leírt mellékoltárfestmény kivitelezéséig lényeges változtatásokon ment keresztül. A falfestményhez tartozó tanulmányrajzokat ma a Magyar Nemzeti Galéria őrzi ugyanúgy, ahogyan a falkép egyes alakjainak vázlatait is; így például a kezét alamizsnára nyújtó öreg asszony⁵¹ és öregember,⁵² a mankójára támaszkodó aggastyán,⁵³ a gyermekét magához szorító anyja,⁵⁴ vagy Szent István alakjának,⁵⁵ kezének⁵⁶ tanulmányrajzát. Érdekes megfigyelni, hogy Lotz Károly hogyan kísérletezett Szent István alakjának megjelenítésével. Ismertes Szent István palástjának két terve. Az egyik a ruhadarab vállon tűzött, teli leomló redőkkel. A méltóságteljes, díszes ruházat a király személyét hangsúlyozza ki.⁵⁷ A másik terv – mely végül kivitelezésre került – ezzel szemben szerényebb. A palást elől, a mellrészénél van összetűzve.⁵⁸ Szent István alakját a palást nem takarja, sőt azt a király kezeivel inkább széthúzza. Ez a gesztus közvetlenebb hangot enged kifejezni, jobban érvényesül az éppen adakozó, alamizsnát osztó király közvetlen, karitatív attitűdje.

A tanulmányrajzok mellett készült egy színvázlat is, amely egykor Ernst Lajos gyűjteményében volt.⁵⁹ Erről a színvázlatról egy 1938-as, nem túl jó minőségű reprodukció alapján ismerjük. Az eredeti falképnek a színvázlattal való összehasonlításában emiatt Ybl Ervinre kell támaszkodnom.⁶⁰ Ez a színvázlat részben fordítottja a kész festménynek. A román templomelőcsarnok középkorias jellege a polikróm-festéssel a vázlaton korábban érvényesül, mint az oltárképen. Az utóbbin a kissé megszokottá vált neoromán formák fordítva, tükörképben jelennek meg a csoport fölött. A színvázlaton a középben lévő Szent Istvántól balra áll Gizella királyné kék paláttal, udvarhölgyei társaságában, míg a freskón a királynénak csak a feje látszik, férjétől jobbra. Ybl Ervin szerint Lotznak valószínűleg háttérbe kellett szorítani a szent képen a világi asszonyokat. Helyükbe két egyházfő, Asztrik és Gellért kerültek. Az alakok az architektúrához viszonyítva nagyobb helyet foglalnak el a megvalósult oltárképen, és a festő kevesebb szereplőt alkalmazott a vázlatához képest. Mind a vázlaton, mind pedig a freskón a király mellett fia áll. A kész képen Imre arca eszményibb. Ybl szerint a freskó sokat veszített a tanulmány közvetlen festőiségéből, aranybarna és sárgászöld tónusából, de előkelősége, fönsége kétségtelenül fokozódott. Az artistikus hatású vázlatból kissé hűvös hangulatú szentkép lett. Lotz elfogadta az egyházi festészeti bizottság 1880. január 6-án tett bírálatát és oltárképén az élet közvetlenségétől elvonatkoztatott típusokat ábrázolt.⁶¹

A ferencvárosi Szent István-mellékoltárnak készült egy másik olajvázlata, színvázlata is, mely ma a Magyar Nemzeti

Galéria gyűjteményében található.⁶² Ez a kisméretű, kartonra készített olajvázlat már mind kompozíciójában, mind pedig színtónusaiban és hatásában is megegyezik a megvalósult ol-tárrképpel.

Ismeretes az 1881 nyarán kivitelezett ferencvárosi mellékol-tárrkép eredeti, olajjal színezett kartonja is, amely ma az esztergomi Keresztény Múzeumban található.⁶³ Ez a karton 1882 őszén az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat kiállításán szerepelt.⁶⁴ 1882-ben Lotz Károly egyhangú határozattal elnyerte Ipolyi Arnold 500 forintos történeti képvázlatra hirdetett díját.⁶⁵ Ez a színes karton olyannyira megtetszett Ipolyinak, hogy gyűjteménye számára meg is vásárolta a művésztől.⁶⁶

Lotz Károly: Kapisztrán Szent János prédikációja

A ferencvárosi plébániatemplom harmadik nagy történeti kompozíciója Kapisztrán Szent János prédikációját ábrázolja. Amint ez már fentebb említésre került, Lotz Károlynak a falképprogram értelmében két jelenetet kellett Kapisztrán Szent János magyarországi működéséből, életéből megfestenie. A képekkel a Bakáts téri templom festészeti programjának meghatározói a templom védőszentjének, Assisi Szent Ferencnek rendtársát, Kapisztrán Szent Jánost állították példaként a hívők elé.⁶⁷

A Bakáts téri templom déli kereszthajójának nyugati falán világi hatású kompozícióban láthatjuk a keresztes hadjáratra buzdító szent alakját. Kapisztrán Szent János efféle megjelenítése nagyon sajátos. Általában egyedül ábrázolják, kezében feszülettel vagy keresztes zászlóval.⁶⁸ Néha a háttérben a törökök ellen vívott csata jeleneteit is láthatjuk. Lotz Károly falfestménye ezekkel ellentétben igazi történeti festmény. A lánglelkű szerzetes szónoklatával a nőket, a vitézeket és a férfiakat buzdítja a török elleni harcra, kezével pedig a kereszttel díszített lobogóra mutat.

Az elkészült falfestménynek több vázlata is ismert. Lotz első kis színvázlata, mely valamikor Ernst Lajos gyűjteményében volt, kompozíciójában fordítottja a kész képnek.⁶⁹ Kapisztrán a kompozíció bal oldalán áll, mindkét karját magasra emeli. Előtte térdelnek a világiak, kiknek csoportjából két férfi emelkedik ki. A háttérben az épület részleteit, illetve egy tornyot láthatunk. Lotz Károly ezt a kompozíciót a bíráló bizottság 1880. január 6-án tett kívánságára később megfordította és Kapisztrán mozdulatát megváltoztatta.⁷⁰

Ezeket a változásokat követhetjük nyomon a Magyar Nemzeti Galériában őrzött vázlatrajzokon is. Egy olyan grafikát mutatok be először, amelyen jól látható, hogy a művész hogyan kísérletezett a téma kompozíciójával.⁷¹ Ha jobban szemügyre vesszük ezt a grafikát, a keresővonalak közül három kompozíciós vázlatot tudunk elkülöníteni: Kapisztrán szét-tárt karokkal a kompozíció baloldalán; Kapisztrán a kompozíciónak szintén a bal oldalán, de bal kezét felemelve, jobbal pedig a zászlóra mutatva, előtte pedig a térdelő tömeg. A harmadik a kivitelezett kompozíció vázlata, vagyis Kapisztrán a kép jobb oldalán áll, a tömeg előtt bal kezét a magasba tartja, míg a másikkal a zászlóra mutat. Más vázlatokon jól nyomon követhetjük, hogy Lotz hogyan kísérletezett Kapisztrán alakjával. Az egyik a szent felénk fordul testével⁷², míg egy másikon – úgy ahogyan a kivitelezett alkotáson is – hátát látjuk.⁷³ Lotz részletes kéz, illetve drapériatanulmányokat⁷⁴ is készített a szent alakjához.⁷⁵

A falfestményen Kapisztrán már nem felfelé mutat az égbe, mint az Ernst-féle kompozíción, hanem szét-tárja két karját és mintegy mellét mutatja, hogy önfeláldozásra hívja a kereszteseket. Előtte a középkori város falai tövében a lelkesült

tömeg, férfiak, harcosok és nők. Közülük a zöld ruhában elől térdelő, főkötős nő válik ki öltözéke színével, aki óvva öleli magához gyermekét. A térdelő nő mellett jobbra egy kék-vörös ruhás öreg férfi és egy fehér csuhás szerzetes alakja villan ki a kép sárgásbarna tónusából. Az agg férfi másik oldalán egy kovács látható kezében kalapáccsal. A kompozíció férfi és nő alakjai mellett sisakba és páncélba öltözött vitézeket, katonákat is látunk. Ybl Ervin szerint nincs elragadtatás a kép kifejezésében, az eklektikus stílus nyugalma üli meg a kompozíciót. Szerinte egyedül Kapisztrán harcos egyéniségének jellemzése sikerült meggyőzően.⁷⁶

A falfestményt megelőzte egy színvázlat, amely az 1930-as években a Szépművészeti Múzeum tulajdona volt. Kutatásom alatt nem bukkantam a nyomára, ezért Ybl Ervinre kell hagyatkoznom, aki szerint ezt még festői melegség hatja át, nem úgy, mint a falfestményt.⁷⁷

Csakúgy, mint a Szent István alamizsnát oszt Bakáts téri mellékol-tárrkép esetében, az 1880. második felében kivitelezett Kapisztrán Szent János prédikációja falkép eredeti színezett kartonja – mely ma az esztergomi Keresztény Múzeumban található⁷⁸ – 1881 őszén megkapta az egyházfestészeti bizottság egyhangú javaslatára⁷⁹ a kultuszminisztertől a vállalap terhére engedélyezett 500 forintos jutalomdíját.⁸⁰ Igaz Lotz Károly ezzel a kartonnal az 1881. évi Ipolyi-féle történelmi festménypályázatra is pályázott, melyet nem ő, hanem Than Mór nyert el Hunyadi János és Vitéz János Vajdahunyad várában című vázlatképpel.⁸¹ A Kapisztrán falfestmény színezett kartonja az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat 1881. évi őszi tárlatán szerepelt a Műcsarnokban⁸² már Ipolyi Arnold tulajdonaként. A műkritikusok nagyon pozitívan fogadták.⁸³

A Magyar Nemzeti Galéria egy másik Kapisztrán-képet is őriz Lotz Károlytól.⁸⁴ Ez az ábrázolás azonban nem vázlata, nem előképe, sokkal inkább továbbélése a ferencvárosi Kapisztrán kompozíciónak. Ugyanúgy ahogyan az előző képen is a keresztes hadjáratot hirdető szent a főalak. Mozdulata nagyon hasonló a freskó Kapisztrán alakjához. Előtte áll és térdel az igéjét hallgató tömeg. Lotz a falfestménnyel szemben itt a jelenetet szűkebb területen, tömörebben foglalta össze. Noha kicsit más az alakok elrendezése, mégis ugyanazokat a szereplőket láthatjuk, mint a falfestményen. Így például a kardjára támaszkodó szerzetes ezen a képen is megjelenik; a fiát oltalmazó anya pedig itt szemből látható, míg a falfestményen oldalról. A háttérben ugyanúgy ott áll a kezében kalapácsot tartó kovács, és szintén szerepel a bal oldalon a páncélos vitézek csoportja. A szignót lent közepén találjuk: „f. Lotz K. 1886.” E festményhez Lotz Károly készített egy párdarabot is, amely Hunyadi János halálát ábrázolta. Ez a téma a ferencvárosi templomban 1880 nyarán már megfestésre került Kapisztrán Szent János magyarországi működésének második jeleneteként. Az egykor a Fővárosi Képtár tulajdonában lévő, fent említett két festmény keretezése, mérete azonos.⁸⁵ Ybl Ervin szerint e festmények hasonló csúcsíves keretezése annak a bizonyítéka, hogy a festő Kapisztrán és Hunyadi témáját csúcsíves záródású oltárképek számára fejlesztette tovább. Nézetem szerint azonban nem erről van szó. A párdarab festmény valamikor Kurtz Vilmosnak, a Bakáts téri templom plébánosának tulajdonában volt.⁸⁶ Kurtz teljes elkötelezettje volt templomának. Nagyon nagy elszántsággal és céltudatossággal ügyelt az épülő és szépülő templom minden apró részletére. Igaz nem tudjuk, hogyan került e két festmény a plébános tulajdonába. Lehetséges, hogy 1886-ban Lotz Kurtz Vilmos megrendelésére készítette azokat. Ybl Ervin feltevését,

mely szerint a festmények későbbi csúcsíves oltárképek vázlatai, nem tartom valószínűnek. A két alkotás ugyanis nem szentkép, Lotz nem az egyházi jelleget hangsúlyozza, hanem az esemény világi voltát. Így a két festmény inkább történeti kép. Ha valóban oltárképek tanulmányának szánta volna őket a festő, miért nem a történet egyházi jellegét emelte ki – ugyanúgy ahogyan a Bakáts téri templom esetében. E két képen még Kapisztrán feje körül a sugárkoszorú is hiányzik. Úgy gondolom, hogy a festmények történeti jellege azzal magyarázható, hogy a plébános a templomában látható falképek témáit nem szakrális, hanem profán térben kívánta elhelyezni, magánhasználatra. A két festmény Kurtz Vilmos 1909-ben bekövetkezett halála után került a Fővárosi Képtárba.

Lotz Károly: Hunyadi János utolsó áldozása

Lotz Károlynak a ferencvárosi templomba készült kompozíció közül legnevezetesebb a kereszthajó nyugati falán, a mellékhajók felett lévő Hunyadi János utolsó áldozása című falfestménye. A kompozíció főalakja Hunyadi János, nemzeti múltunk egyik dicső alakja. Hazaszeretete, nemzetével szemben tanúsított áldozatos önzetlensége, bölcs államvezetése egyaránt tiszteltté tették nevét a kortársaktól kezdődően egészen a késő utókorig. Krónikáink, énekmondóink versei⁸⁷ mellett erre utalnak a megmaradt kastélyok, udvarházak magyar hősokeket megörökítő galériái is.⁸⁸ A nándorfehérvári hősmemlékének és képi megörökítésének legelső emlékei fia, Mátyás királyságának idejére tehetők.⁸⁹ A 18. század végén teljes harci díszben ábrázolták karddal és pajzzsal a kezében.⁹⁰

A 19. század harmincas éveiben, mikor a historizáló történeti festészet hangsúlyossá vált, Hunyadi János alakja újra fontos lett.⁹¹ A történeti téma középpontjában ugyanis mindig a nemzeti hős példaszerű tettei álltak, és lévén, hogy ebben az időben Magyarország a Habsburg birodalom része volt, olyan közös, birodalmi hőst kellett keresni, aki más-más hangsúllyal ugyan, de mindkét oldal számára elfogadható volt.⁹² Hunyadi János tettei a német nyelvterületen is ismertek voltak, alakja ezért válhatott közös, birodalmi hőssé.⁹³

Visszatérve a Bakáts téri templomhoz, Lotz Károly az imént említett irodalmi és képi előképeket nagy valószínűséggel ismerte, ismerhette. Ennél a Hunyadi János-ábrázolásnál azonban másról van szó, mint a birodalmi hős megjelenítéséről. Hunyadi utolsó áldozásának ábrázolása a ferences Kapisztrán Szent János magyarországi működésének egyik kiemelt epizódjaként került a templom falára. Kétségtelen azonban, hogy itt is szó volt, szó lehetett Hunyadi történelmi érdemeinek – a pogányok elleni harcnak és a kereszténység védelmezésének – hangsúlyozásáról. Így a falképprogramban Kapisztrán magyarországi működésének két kiemelkedő eseményeként Kapisztrán Szent János prédikációja és Hunyadi János utolsó áldozása kapott helyet. Lotz Károly nem a halott Hunyadi János siratását – mint például a század harmincas, negyvenes éveiben Schmidt József, Weber Henrik vagy Kis Bálint –, hanem a törökverő utolsó áldozását örökítette meg falfestményén.

Az alakok az előtérben a képsíkkal párhuzamosan helyezkednek el. Hunyadi János hordszéken látható, melyen a zimonyi vár kápolnájába vitték. Tőle balra sötét ruhában térdel felesége, Szilágyi Erzsébet, fél térdre ereszkedik a kék ruhában lévő Hunyadi László is. Őket teljes profilban láthatjuk. A haldokló fölé hajol az itt már agg, szakállas Kapisztrán, aki a szentostyát tartja jobbujjában. A hordszék előtt térdelő szerzetes kezében a kehely. Hunyadi János mögött fia, Mátyás és egy idős szerzetes. A kép bal sarkában álló alakok a Hunyadiak fe-

kete hollós címerpajzsával jelennek meg. A falfestmény hátterében egyenletesen megvilágított sokszögű kápolna szentélyében az oltár látható. A kompozíció főalakja Hunyadi János, de Kapisztrán sugárkoszorús személye is kiemelkedik.

Az Ipolyi püspök elnöklete alatt álló Egyházművészet Emelésére Alakított Bizottság – ugyanúgy, ahogyan az előző falfestmények esetében is – több változtatást eszközölt a falkép vázlatainál. Először a bírálóbizottság 1880. január 6-i ülésén, ahol azt javasolták Lotznak, hogy a Hunyadi Jánost ábrázoló kompozícióban nagyobb hangsúlyt fektessen a mellékkörülmenyek kidomborítására.⁹⁴ A bizottság ugyanezen év április 29-én is ülést tartott, ahol különösen Lotz két nagyszabású képéről; Hunyadi áldozásáról és Kapisztrán prédikációjáról szólt elismerően, melyeket a művész a korábbi megjegyzések szerint teljesen átformált. A Hunyadi ábrázoló képen még javasoltak ekkor néhány nem művészeti, hanem tárgybeli változtatást.⁹⁵

E téma kompozíciós tanulmányrajzait egy Magyar Nemzeti Galériában őrzött grafika ábrázolja.⁹⁶ Nagyon érdekes megfigyelni, hogy Lotz Károly hogyan kereste a téma legmegfelelőbb kompozícióját. A kereső vonalak közül öt kompozíciós vázlat különíthető el, közöttük van a kivitelezett forma is. Nemcsak a kompozíció vázlatai, hanem a falfestmény egyes alakjainak tanulmányrajzai is a Nemzeti Galériában találhatóak, így például az áldoztató kelyhet tartó, térdelő szerzetes,⁹⁷ Hunyadi László alakjának,⁹⁸ az áldoztató Kapisztrán kezének⁹⁹ vagy a Hunyadi Mátyás mellett álló síró szerzetes vázlatrajzai.¹⁰⁰ Lotz a haldokló Hunyadi Jánoshoz is készített alak-¹⁰¹ és drapériatanulmányt.¹⁰² Lotz Károly a két főalak, Hunyadi és Kapisztrán egymáshoz való viszonyával is kísérletezik. Ismeretes egy tanulmány, ahol Kapisztrán jobb kezével átöleli Hunyadi János fejét, baljában pedig ostyát tart. Ez a fel nem használt tanulmányrajz kétségtelenül a két szereplő intim, bensőséges viszonyát érzékelteti.¹⁰³ Ez utóbbihoz Lotz drapériatervet is készített.¹⁰⁴

Kutatásom során Lotznak olyan Hunyadi János végperceit ábrázoló olajfestményére bukkantam, melyet a témával foglalkozó eddigi szakirodalom nem említ.¹⁰⁵ A kisméretű kartonlapra készült olajkép valamikor Lepold Antal gyűjteményének darabja volt, ezt bizonyítja Lepold saját kézzel írt gyűjteményi lajstroma is.¹⁰⁶ Az ő hagyatékából került az esztergomi Keresztény Múzeumba, ahol ma is őrzik. Véleményem szerint ez az oltárkép a ferencvárosi templom Hunyadi János utolsó áldozását ábrázoló falképének egyik változata. A festmény Hunyadi János halálát ábrázolja. Az agg törökverő balra fordulva ül a kép közepén, mellette Kapisztrán, aki bal kezével a halott fejét támasztja, míg jobbát az ég felé emeli. Hunyadi János másik oldalán fia, Hunyadi László térdel. A kompozíció főszereplői mögött jobbra két ferences szerzetes áll, egyik a feszületet, másik az áldoztató kelyhet tartja. A kép túlfelén, vagyis a bal oldalon a templom ajtajában térdelő kereszties lovagok alakja látható. Egyikük zászlót tart. Ez a festmény a többi – alább kifejtett – Hunyadi Jánost ábrázoló Lotz alkotástól eltér. Itt a kép főszereplője nem olyan egyértelműen Hunyadi János, mint a falfestményen. A kezét felemelő Kapisztrán ennek a képnek a kompozíciójában nagyobb hangsúlyt kap, mint a végperceit élő vagy már halott Hunyadi János. A kereszties lovagok alakjai ugyanúgy Kapisztrán alakját hangsúlyozzák. Ez az ábrázolás és a kompozíció nézetem szerint jobban kapcsolódott volna a falképprogram meghatározásához, vagyis Kapisztrán magyarországi működésének egy-egy jelenetben való megjelenítéséhez. Kapisztrán mozdulata, illetve a kereszties lovagok alakjai véleményem szerint

párhuzamba hozhatók a Kapisztrán prédikációja című fal-festmény alakjaival. A szent ferences feje körüli sugárkoszorú, tehát Kapisztrán szent voltának hangsúlyozása, arra utalhat, hogy ez az olajvázlat egy egyházi jelleget hangsúlyozó kép, a templom falfestményének vázlata.

Már szó volt arról, hogy az Ipolyi-féle egyházművészeti bíráló bizottság 1880. január elején azt javasolta Lotznak, hogy a Hunyadi János halálát ábrázoló kompozícióban nagyobb hangsúlyt fektessen a mellékkörülmények kidomborítására. Valószínűnek tartom, hogy Lotz a bírálóbizottság tanácsára változtatta meg az imént említett Hunyadi halála ábrázolást, Hunyadi utolsó áldozására, ahol már nem a keresztes lovagok, hanem a családja körében készül a törökverő a halálra. Ezzel a változtatással Hunyadi halálának az irodalmi forrásokban olvasható mellékkörülményei is nagyobb hangsúlyt kapnak, miszerint ez a történés kápolnában, családja körében zajlott le. A falfestménynek még egy előtanulmánya, színvázlata ismert,¹⁰⁷ mely egykor a Szépművészeti Múzeum tulajdona volt. Ez a színvázlat Hunyadi utolsó áldozását ábrázolja, mely kompozíciójában megegyezik a Bakáts téri templom falfestményeivel.

A ferencvárosi templom Hunyadi Jánost ábrázoló fal-festménye 1880 tavaszán már elkészült, ennek eredeti színezett szénkartonja 1880. november 15-én került az Ipolyi Arnold által meghirdetett történelmi festmény pályázat bírálói elé. A bírálók egyhangú döntése alapján az először meghirdetett 500 forintos történelmi pályadíjat 1880-ban Lotz Károly ezzel a kartonjával nyerte el. A színezett kartont – ahogyan a Kapisztrán, illetve a Szent Istvánt ábrázoló falképek kartonja-it is – Ipolyi Arnold vásárolta meg gyűjteménye számára. A karton az 1881. tavaszi Képzőművészeti Társulat kiállításakor¹⁰⁸ is „Ipolyi Arnold püspök úr tulajdona”-ként szerepelt.¹⁰⁹ Ma az esztergomi Keresztény Múzeumban található a Kapisztrán- és a Szent István-kartonok mellett.¹¹⁰

Már szó volt a Kapisztrán prédikációja című falképnél a festmény párról, mely a valamikori plébános, Kurtz Vilmos tulajdona volt, és amelyeket Ybl Ervin szerint Lotz azért készített, mert a Bakáts téri templom Kapisztrán és Hunyadi fal-festményeinek kompozícióját csúcsíves záródású oltárkép számára akarta továbbfejleszteni. A Kapisztrán-képet tárgyaló részben kifejtettem, hogy feltehetőleg nem oltárképek számára készítette Lotz e két olajfestményt, hanem Kurtz Vilmosnak, a Bakáts téri templom plébánosának, aki a templomában látható fal-festmények történelmi jellegét hangsúlyozó olajképek elkészítésével bízta meg a művészt. Elgondolásom szerint ezzel magyarázható a téma szakrális mozzanatainak elhagyása is.¹¹¹

Az említett vázsonalapú olajfestményen nem Hunyadi János utolsó áldozását, hanem halálát láthatjuk. Hunyadi jobbra fordulva ül, mögötte Hunyadi László, akire anyja, Szilágyi Erzsébet és Mátyás borul. Szilágyi Erzsébet arca nem látható, palástja, fehér kendője eltakarja. Kapisztrán a halott előtt térdel, keresztyét a földre ejti. A halott hőst megilletődött szerzetesek veszik körül. Lotz a háttér festőiségét különösen megvilágított helyiséggel éri el. A kép főszereplője a már halott Hunyadi János. Kapisztrán feje körül hiányzik a sugárkoszorú és a nándorfehérvári hős áldoztatása is elmarad, de a háttérben áll az oltáriszentséggel egy szerzetes. A festmény történeti kép. Ha Ybl Ervin elgondolása szerint Lotz oltárképet akart volna festeni a témáról, e szakrális mozzanatok nem elhagyta, hanem éppen kiemelte volna.

Végezetül szeretnék bemutatni egy újabb Hunyadi János halálát ábrázoló grisaille-modorú olajvázlatot is. Egy ilyen technikával, 1880-ban készült vázlatot említ a Képzőművé-

szeti Szemle 1881-es tavaszi kiállításáról beszámoló cikke, mely valószínűleg nem azonos a most bemutatásra kerülő vázlattal.¹¹² Ez az alkotás ma magántulajdonban van, korábban pedig Ernst Lajos magángyűjteményében volt. Ybl Ervin szerint ez is, csakúgy mint az előbb említett azonos témájú, korábban Kurtz Vilmos tulajdonában lévő festmény, csúcsíves záródású oltárkép számára készült tanulmányként.¹¹³ Sinkó Katalin szerint valószínűbb, hogy ez a mű inkább az egyik első kompozíciós vázlat a Bakáts téri templom fal-festményéhez, az ikonográfiai program formálódásának időszakából. Ezzel magyarázza, hogy a képen még nem szerepelnek azok a mozzanatok, melyek a kész alkotás egyházi jellegét erősen hangsúlyozzák. Úgy véli, hogy ez a kompozíció megelőzte az egyházi művészet követelményeit elbíráló bizottság ülését, amelynek nyomán Lotz átformálta a jelenet részleteit, átváltoztatva a profán, történeti képet a szakrális helyhez jobban illeszkedő kompozícióvá.¹¹⁴

Véleményem szerint ez a vázlat a Kurtz Vilmos-féle olaj-festmény tanulmánya. A két alkotást jobban megvizsgálva nagyon sok hasonlóság fedezhető fel bennük. Ez a grisaille vázlat a Kurtz-féle festmény tükörképe. Itt a halott hős, Hunyadi János fordítva, balra fordulva ül a kép közepén. Körülötte Kapisztrán, de most nem jobbról, hanem balról térdel és ugyanúgy szétárt karokkal borul rá. Keresztyét itt is a földre ejti. Ezen a képen is megilletődött ferences szerzetesek veszik körül Hunyadit, igaz más elrendezésben, mint a Kurtz-féle alkotáson. A halott hős mögött családja, hasonló megjelenítésben és elrendezésben, mint az említett festményen. A háttérben szintén egy oltáriszentséget tartó szerzetes áll. Balról fény árad be a félhomályos kápolnahelyiségbe és ugyanúgy csúcsíves boltív zárja be felül a kompozíciót. Ez a grisaille vázlat ugyanúgy, ahogyan a Kurtz-féle kompozíció az eseménynek nem a szakrális mozzanatát hangsúlyozza, hanem a történetiségét, a világi, profán voltát. A kompozíció, a profán jelleg hangsúlyozása, illetve az alakok hasonlósága miatt ez a grisaille vázlat inkább a Kurtz Vilmos megrendelésére készült Hunyadi János halála című olajfestmény előtanulmánya lehet. Talán ezen a vázlaton kísérletezett Lotz Károly a Bakáts téri templom Hunyadit ábrázoló fal-festmény jelenetének szűkebb területen, tömörebben való összefoglalásával. Nemcsak a Hunyadit ábrázoló kép esetében, hanem a festmény párdarabjánál, a Kapisztránt ábrázoló kép esetében is ugyanerről, a templomban látható falkép szűkítéséről van szó.

A Bakáts téri templom négy történeti falképe jelentős hatást gyakorolt a 19. század végi templomdekorációra. Ez ugyanis az első templom, ahol a szakrális térben történelmi szereplő – ez esetben Hunyadi János – kerül a templom falára. Ezen fal-festmények mintájára terjedtek el a 19. század végén a történeti témájú kompozíciók a szakrális terekben. Különösen kiemelendő a pécsi székesegyházra, illetve a Mátyás templomra gyakorolt hatása, ahol szintén az alapvető történelmi témák egyházi, szakrális jelleget kapnak. Lotz Károlynak ezen későbbi kompozíciói már a ferencvárosinál tökéletesebbek, kifejezőbbek, kiérleltebb megjelenítésűek.

Budapest székesfőváros közönsége és a templom gyűlekezete nem élvezhette sokáig ezt az 1902-ben teljesen befejezettnek tekintett templomot, mint jeles összművészeti alkotást, mivel a második világháború sok kárt tett benne. Megsemmisültek színes üvegablakai, a belső fal díszítőfestése, valamint Lotz Károly és Than Mór fal-festményei is megrongálódtak, „dacára a két éven keresztül, üveghiánya miatt állandóan nyitott ablakoknak és az azokon beáramló őszi, téli és tavaszi nyirkos levegőnek, hónak, szélnek.”¹¹⁵

A második világháborúban megsérült templom belsejét a hívek önkéntes adományából állították helyre 1948-ban.¹¹⁶ Az Országos Műemléki Felügyelőség helyreállítási munkáira csak 1957–59 között került sor. Az 1957. november 20-i állapotfelmérés alapján „a kereszthajóban lévő összes festett felületek sürgős helyreállítása indokolt. (...) A szentély falfestményeinek állapota a kereszthajó falfestményeinek állapotánál lényegesen jobb és itt a helyreállítás csak bizonyos felületekre korlátozható, tehát nem szükséges a teljes felület helyreállítása.”¹¹⁷ A falképek konzerválásával és restaurálásával 1959 végére végeztek a szakemberek: Biró Géza, Devich Sándor és Papp Oszkár.¹¹⁸ 1979-ben fejeződött be a templom tetőfedés munkája. Folyamatosan állították helyre a háború alatt megsérült orgonát, majd a külső szobrokat és a teljes belső restaurálást.¹¹⁹

A Bakáts téri templom a háború után tett több helyreállítási munka ellenére sem adja vissza ma Ybl Miklós templomának egykori fényét, díszességét. A falak állandó átnedvesedése miatt komoly gondokkal kell szembenézni. Több helyen, főleg a mellékhajókban figyelhető meg a vakolat pikkelyesedése, leválása. A belső vakolat mellett veszélyben vannak Than Mór és Lotz Károly értékes falfestményei is, melyek befeketedtek, tompa színűekké váltak. Mint láthatjuk a templom restaurálása, állagmegóvása nagyon időszerű lenne napjainkban is. Nemzeti, kulturális értékeink védelme mindenkor feladatunk, hiszen – Ipolyi Arnold szavaival élve – „a nemzet fennmaradásának és folyvást emelkedésének közös érdeke műemlékeinek fenntartása. Mert azon nemzet, mely értékeit veszni hagyja, saját síremlékét készíti.”

Jegyzetek

- 1 YBL Ervin: *Ybl Miklós*. Budapest, Képzőművészeti Alap Kiadó, 1956 (A továbbiakban YBL 1956); SZVOBODA D. Gabriella: Ybl Miklós szerepe a budapesti falképfestészet kiteljesedésében a 19. század második felében. In: *Ybl Miklós építész (1814–1891). Kiállítási katalógus*. Budapest, 1991. (A továbbiakban SZVOBODA 1991)
- 2 Az Ipolyi Arnold elnöklete alatt álló egyházfestészeti bizottság tagjai: Tarkányi Béla, Ligeti Antal, Pállik Béla és Keleti Gusztáv. A bizottság sajnálatát fejezte ki, hogy nem volt módjában részt venni a freskósorozat tárgyának megállapításában. Ipolyi a Vallás- és Köznevelési miniszter, Trefort Ágoston felszólítására a megoldás művészi oldalát bírálhatta csak: YBL Ervin: *Lotz Károly élete és művészete*. Budapest, 1938 (A továbbiakban YBL 1938). 175. A két bizottság közti rivalizálás okán a vázlatok elfogadása nagyon nehezen ment, emiatt számos átdolgozásra került sor: SZVOBODA 1991. 131.
- 3 Budapest Főváros Levéltára (A továbbiakban BFL) XV. 17. f. 331 Ybl 47/ 7. A kereszthajó déli falán történt változtatás. Az eredeti Türelmesség és Tisztaság, valamint a Könyörületesség témák helyére Dávid, illetve Rebeka képmása került. A Ferencvárosi Templomépítkezési Bizottmány BFL IV. 1407. b. alatt őrzött két doboznyi – 33. és 34. számmal jelölt – iratanyagban megvannak a bizottság üléseinek dokumentumai is. Az iratok többségükben jelzetlenek, ezért ezekre nem tudok pontosan hivatkozni. E dokumentumok alapján Ybl Miklós is rendszeresen részt vett ezeken az üléseken. Véleményem szerint ezért nagyon valószínű, hogy beleszólt a programba.
- 4 WILHELM B Gizella: *Than Mór*. Budapest, 1953. (A továbbiakban WILHELM B 1953) 39–40.
- 5 BFL IV. 1407. b. 34. doboz, 1879/3647/I. 521. szám alatt.
- 6 Uo.
- 7 BFL IV. 1407. b. 34. doboz, 22400. szám alatt
- 8 BFL IV. 1407. b. 34. doboz, 22400/1879. szám alatt. BFL IV. 1407. b. 34. doboz, 35819/1879/I. 6034. szám alatt: A templom kereszthajójának falfestményei a bizottmány megközelítő számításai szerint mintegy 25 ezer forintba fognak kerülni.
- 9 BFL IV. 1407. b. 34. doboz, 1879/3649/I. 523. szám alatt.
- 10 A szószerék aranyozási munkáiról ld. BFL IV. 1407. b. 34. doboz, 1880/17467/I. 3701. szám alatt. Scholtz Róbert az összes festési és díszítési feladattal 1881 elejére végez: BFL IV. 1407. b. 34. doboz, 1881. január 25-én, 49258/I. 10330. szám alatt.
- 11 Idézet Trefort Ágoston 1879. november 26-án írt leveléből: BFL IV. 1407. b. 34. doboz 25371. szám alatt. Lotz Károly és Than Mór a templom falképeit már dolgozott együtt. In: SZVOBODA D. Gabriella: *A budapesti falképfestészet vázlatos áttekintése (1863-1903)*. In: *Művészettörténeti Értesítő* 1986. 3-4. sz. 134-137.
- 12 Idézet Trefort Ágoston 1879. november 26-án írt leveléből: BFL IV. 1407. b. 34. doboz 25371. szám alatt.
- 13 A festmény elkészülte után három év alatt átnedvesedés miatt tönkrement, így napjainkban már nem látható.
- 14 BFL IV. 1407. b. 34. doboz, 1879. augusztus 9-én, 22400/1879. szám alatt.
- 15 Ezen festmények költségvetését Than Mór Budapesten, 1878. december 15-én kelt levelében tárta az építési bizottság elé. „A budapesti Ferencvárosi rom. kath. templom díszítésével alkalmazandó falfestményekhez” 3750 forintot kért: BFL IV. 1407. b. 34. doboz. szám nélkül, Budapest, 1878. december 15-i keltezéssel.
- 16 1879. július 12-én bizottsági ülést hívtak össze az ügyben, hogy Than Mór elkészült a Szent Ferenc halála és mennybemenetele című freskókkal. Ezért a két képért 1600 forintot kért a művész: BFL IV. 1407. b. 34. doboz, 1879/30875/I. 5108. szám alatt.
- 17 Jeremiás, Izaiás, Ezekiel és Dániel alakjai.
- 18 Ambrus, Ágoston, Gergely és Jeromos alakjai.
- 19 Szent Anna a gyermek Máriával, Keresztelő Szent János, Dávid és Rebeka alakja.
- 20 Ezek azok a falfestmények, amelyek megfestésére Trefort Ágoston felkérte a két művészt: BFL IV. 1407. b. 34. doboz, Budapest, 1879. augusztus 10-én, 22400/1879. szám alatt.
- 21 Ez az összeg természetesen fele-fele részben oszlott meg a két művész között. Egyenként 6440 forintot kaptak: YBL 1938. 175.
- 22 *Egyházművészeti Lap*, 1880. 32.
- 23 BFL IV. 1407. b. 34. doboz, 789. szám alatt.
- 24 1800 forintot: YBL 1938, 175.
- 25 A nyolc láb magas oltárkép kartonja és festése után 2500, az ülézpróféták után egyenként 250, az egyházatyák után 70, a 13 láb hosszú és 9 láb magas történeti kompozíciók után 1400, a bibliai alakok után pedig 250, azaz összesen 6440 forintot fizetnek ki Lotznak: YBL 1938. 174–175.
- 26 A templom mellékoltáraihoz szükséges festmények és kartonrajzok költségvetését Than Mór 1880. január 19-én nyújtotta be a ferencvárosi templom építési bizottságának: BFL IV. 1407. b. 34. doboz, szám nélkül.
- 27 Than Mór falfestményeinek eredeti kartonjai ma a Magyar Nemzeti Galéria Grafikai Osztályán találhatók (A továbbiakban MNG GO). Szent Anna és a gyermek Mária Ltsz.: 2388; Keresztelő Szent János Ltsz.: 2390; Krisztus

- Ltsz.: 2389; Szent Péter Ltsz.: 2391; Szent Pál Ltsz.: 2392; Szent László vizet fakaszt a sziklából Ltsz.: 2397; Szent Ferenc eljegyzése Ltsz.: 2398; Szent Ferenc látomása Ltsz.: 2399; A ferences-rend alapítása Ltsz.: 2400; Szent Ferenc megdicsőülése Ltsz.: 2401; Szent Ferenc halála Ltsz.: 2402; Szent Ferenc megdicsőülése Ltsz.: 2403; Angyal Ltsz.: 2430. szám alatt.
- 28 A két falfestmény vázlata ma a Magyar Nemzeti Galériában található. Dávid MNG GO Ltsz.: 1905–363., 1905–500. szám alatt. Rebeka MNG GO Ltsz.: 1905–364., 1905–576. szám alatt.
- 29 BFL IV. 1407. b. 34. doboz, 1880. április 22-i keltezéssel, 1880/17467/I. 3701. szám alatt.
- 30 *Képzőművészeti Szemle*, 1880. 123–124.
- Lotz Károlynak a Zeneakadémia legfelső emeletén lévő műtermében már 1880 elején láthatók a ferencvárosi templom freskóihoz – a Kapisztrán János prédikációja, a Hunyadi János halála, illetve a Szent István alamizsnát oszt című képekhez – készített színvázlatok: *Képzőművészeti Szemle*, 1880. 31.
- 31 *Egyházművészeti Lap*, 1880. 224.
- 32 *Egyházművészeti Lap*, 1881. 96.
- 33 *Egyházművészeti Lap*, 1881. 223.
- 34 3600 forintot: YBL 1938. 176.
- 35 2400 forintot: 17070/1881. YBL 1938. 176.
- 36 SZVOBODA, 1991. 131–132.
- 37 Ipolyi Arnold megnyitó beszéde az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat 1884. március 9-én tartott közgyűlésén. In: *Ipolyi Arnold kisebb munkái*. V. kötet (Beszéd) Szerk.: BUNYITAY Vincze. Budapest, Franklin, 1888.
- 38 *Képzőművészeti Szemle*, 1880. 12, 174.
- 39 *Képzőművészeti Szemle*, 1881. 2, 30.
- 40 MNG GO Ltsz.: 2397. szám alatt.
- 41 WILHELM, 1953. 40.
- 42 *Képes tárgymutató az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat 1881. évi őszi kiállítására*. Összeállította: Horváth Károly. Budapest, Franklin Társulat, 1881. XX.
- 43 *Képzőművészeti Szemle*, 1881. 153.
- 44 *Képzőművészeti Szemle*, 1881. 153.
- 45 A terv ma az MNG GO Ltsz.: 1935–2905. szám alatt található. Az 1879-ben készült vázlat nem csak a Szent László oltárkép vázlatát ábrázolja, hanem a ferencvárosi templom más falfestményeit is. A terv bal felső részében Szent Ferenc életének három jelenetét láthatjuk: a szultán előtt; madarakkal; vakokat gyógyít. A bal alsó részben került megrajzolásra a már említett Szent László kompozíciós vázlat, a jobb oldali részben két szent: a könyörületesség és a tisztaság, lent a csillag alakú keretben pedig Noé alakja látható. A vázlatrajzokat a művész feliratokkal látta el.
- 46 A középkori magyar falképfestészet fennmaradt emlékei között – például Ócsán, Bántornyán, Kakaslovnicon – a Szent László-legenda az egyetlen olyan falképciklus, melynek ikonográfiája nem kapcsolódik az Európában elterjedt legendaábrázolásokhoz. A magyar falképfestészet egyetlen önálló ikonográfiai alkotása: LUKÁCS Zsuzsa: *A Szent László legenda a középkori magyar falfestészetben*. In: MEZEY László (szerk.): *Athleta Patriae. Tanulmányok Szent László történetéhez*. Budapest, Szent István Társulat, 1980. 163. A 19. században Magyarországon a Szent László-tisztelet újbóli felvirágoztatását az 1861-ben megalakult Szent László Társulat jelentette. Természetesen Ipolyi Arnold, a már említett, korának tudós, műpártoló főpapja sem hiányozhatott a társulat évente megrendezett vándorgyűléseiről. 1867-ben nagyszabású programba foglalta azokat a célokat, amelyeknek megoldására tulajdonképpen nem is a társulat, hanem az egész katolikus egyház művészetpolitikája lett volna hivatott. Ekkor vetette fel először egy magyar ikonográfia elkészítésének fontosságát, melynek aktualitását talán éppen Bántornya 14. század végi Szent László legendaciklusának felfedezése adta. Az 1854-ben megjelent Magyar Mithológia című munkájában egy egész fejezetet szánt a szent királynak.: DÁVID Katalin: *A magyar ikonográfiai kutatás problémái*. In: *Ipolyi Arnold emlékkönyv. Halálának 100. évfordulója alkalmából az esztergomi Keresztény Múzeumban 1986. december 12-én rendezett emlékülés anyaga*. Budapest, Az Apostoli szentszék könyvkiadója, 1989. 79.
- 47 SZABÓ Júlia: *Szent László a 19. század magyarországi festészetében és grafikájában*. In: ZÁDOR Anna (szerk.): *A historizmus művészete Magyarországon. Művészettörténeti tanulmányok*. Budapest, 1993 (A továbbiakban SZABÓ 1993). 202–203.
- 48 SZABÓ, 1993. 202–222.
- 49 Ipolyi első jelentős és munkásságában egyedülálló monográfiájában, az 1854-ben kiadott Magyar Mithológiában már külön fejezetet szentelt Szent László népi tiszteletének. Ez volt az első alkalom, hogy hosszasan elemezte középkori kultuszát: KERNY Terézia: *Két főpapi mecénás. Adatok Zalka János és Ipolyi Arnold Szent László-tiszteletéhez*. In: *Ars Hungarica* 1994, 1. 120. Ipolyi Szent László alakjának költői megjelenítésével megihletett az egyházi és világi festészetben Than Mór mellett több festőt is mint például Molnár Józsefet, Kovács Mihályt, Lotz Károlyt, Nagy Sándort vagy Körösfői-Krisch Aladárt: SZABÓ, 1993. 211.
- 50 Szent László mellett Szent István a legnagyobb tiszteletnek örvendő szent királyunk. Nála csakúgy, mint Szent Lászlónál, a nemzeti védőszent funkciójának valamilyen sajátosságát fellelhetjük. Magyarországon már halála után elkezdődött tisztelete, melyet az egyház 1083. évi szentté avatásával hivatalosan is elismert. Kultusza bevonult az egyház szertartáskönyveibe és a templomokba. Szent István király személyében a történeti jelentőség és a szentség annyira egybeolvad, hogy a művészet a ketőt mindig elválaszthatatlanul tárgyalja. A művészet századokon át, a 13. századtól egészen a 19. század elejéig a szent- és a történeti képeken is ősz hajú és szakállas emberként ábrázolja. Így láthatjuk a ferencvárosi templom oltárképén is. Csak a 19. század második felében a történeti jelenetek csoportképein jelenítik meg néha annak az életkornak megfelelően, amelyben a történeti esemény időpontjában volt. Az öreg-típus kialakulásának oka továbbá az is, hogy az öregkor iránt nagyobb tiszteletet éreztek. Azonkívül a magyarok Szent Istvánban mindig a királyt, minden királyok mintaképét látták: LEPOLD Antal: *Szent István király ikonográfiája*. Különnyomat a Szent István Emlékkönyvből. Budapest, 1938 (A továbbiakban LEPOLD 1938). 113–154.
- 51 MNG GO Ltsz.: 1905–681.
- 52 MNG GO Ltsz.: 1905–720.
- 53 MNG GO Ltsz.: 1905–680.
- 54 MNG GO Ltsz.: 1905–584/1, illetve 1905–667. Az alakhoz tartozó drapéria tanulmány pedig MNG GO 1905-1281. szám alatt.

- 55 MNG GO Ltsz.: 1905–748.
- 56 MNG GO Ltsz.: 1905–1283.
- 57 MNG GO Ltsz.: 1905–681. hátoldala.
- 58 MNG GO Ltsz.: 1905–748.
- 59 LEPOLD, 1938, 153. (A mű lappang)
- 60 Az 1938-as reprodukció forrása: A Szent István mellékoltár vázlata. Közli: LEPOLD, 1938. 152–153. Ybl Ervin színvázlat-összehasonlításához ld. YBL, 1938. 181–183.
- 61 YBL, 1938. 175.
- 62 MNG GO Ltsz.: 1905–386. szám alatt.
- 63 Esztergomi Keresztény Múzeumban (a továbbiakban: EKM) található 4458. leltári szám alatt.
- 64 *Képes tárgymutató az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat (a továbbiakban OMKT) 1882. évi őszi kiállításának második sorozatára.* Budapest, Franklin Társulat, 1882. II. teremben, 36. szám alatt.
- 65 Ez derül ki a bírálóbizottság 1882. december 2-án kelt ülési jegyzőkönyvéből. Lotz ezt az 500 forintos díjat a döntés másnapján, vagyis 1882. december 3-án veszi át. (Esztergomi Prímási Levéltár (a továbbiakban: EPL) Ipolyi gyűjtemény L 140. szám alatt.) A döntés csak később került nyilvánosságra, 1883. április 8-án Ipolyinak az OMKT közgyűlésén mondott megnyitóbeszéde kapcsán.
- 66 A vázlattal járó fizetséget Lotz Károly szintén Budapesten 1882. december 3-án vette fel. (EPL Ipolyi gyűjtemény L 141. szám alatt) Már az OMKT kiállításán feltűntették, hogy a kép „*Ipolyi Arnold ő exciájának tulajdona.*” *Képes tárgymutató az OMKT 1882. évi őszi kiállításának második sorozatára.* Budapest, Franklin Társulat, 1882. V.
- 67 Az 1822-től a ferences rendhez tartozó ferencvárosi templom és plébánia a ferences rend szigorító reformját követően 1900. május 15.-től került át az esztergomi főegyházmegye állományába és a plébánia vezetését a főegyházmegyei papság vette át. Megszűnt a plébániának a pesti ferences rendházzal való jogi kapcsolata. In: *Adalékok a Belső-Ferencváros történetéhez.* Szerk.: SZABÓ-PAP Krisztina. Budapest, Budapesti Városszépítő Egyesület, 1986. 36. A magyar ferencesek szorgalmasan ápták rendtársuk emlékét. Véleményük szerint Kapisztrán élete és küzdelme a pogány törökök ellen alig volt más, mint Assisi Szent Ferenc 13. századi küzdelme. Ezt bizonyítja, hogy Kapisztrán Szent János ábrázolásával csak ferences templomokban találkozhatunk.
- 68 Így ábrázolják például az esztergomi ferences templomban is.
- 69 A vázlat reprodukciója megtalálható: *Vasárnapi Újság*, 1898. 733. Itt is már mint Ernst tulajdona szerepel.
- 70 YBL, 1938. 175.
- 71 MNG GO Ltsz.: 1905–1245. szám alatt.
- 72 MNG GO Ltsz.: 1905–956. szám alatt.
- 73 MNG GO Ltsz.: 1905–753. szám alatt. A tanulmányrajz hátoldalán a zászlótartó tanulmánya látható.
- 74 MNG GO Ltsz.: 1905–1258 hátoldala.
- 75 MNG GO Ltsz.: 1905–956. szám alatt, illetve MNG GO Ltsz.: 1905–753. szám alatt. Nemcsak Kapisztránhoz készített tanulmányokat, hanem a nép egyes alakjaihoz is. MNG GO Ltsz.: 1905–1289, 1905–1258, 1905–1147, 1905–1346.
- 76 YBL, 1938. 180.
- 77 YBL, 1938. 180.
- 78 EKM Ltsz.: 4459. szám alatt.
- 79 A pályabírálok Ipolyi elnöklete alatt Tárkányi Béla, Keleti Gusztáv, Pállik Béla és Ligeti Antal voltak, akik 1881. november 22-én egyhangúlag döntöttek Lotz alkotása mellett: *Aranyérmek, ezüstkoszorúk. Művész-kultusz és műpártolás a 19. században. Az MNG kiállítási katalógusa.* Szerk. SINKÓ Katalin. Budapest, 1995 (A továbbiakban SINKÓ 1995). 285.
- 80 *Vasárnapi Újság*, 1881. 766.
- 81 SINKÓ, 1995. 285.
- 82 *Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat Műcsarnokban 1881. évben rendezett őszi kiállítás második sorozatának tárgymagyarázata.* Budapest, Franklin Társulat, 1881. XV, 160. szám alatt.
- 83 „Lotz Károly műve a mester egyik legszerencsésebb alkotása. Nagy előnye: a rendkívül természetes csoportosítás, a kompozíció vonalainak szabatos menete, az alakok határozott jellemzése, első pillanatra szembe tűnnek.” *Képzőművészeti Szemle*, 1881. 153.
- 84 MNG Festészeti Osztály Ltsz.: FK 820. szám alatt.
- 85 Méretük: 108,5 x 79,5 cm, olaj vászon alapra, enyhén csúcsíves keretezéssel.
- 86 1905-ben Lotz Károly hagyatéki kiállításán Kurtz Vilmos tulajdonaként szerepelt a két festmény: Lotz Károly hagyatéki kiállítási katalógusa. 1905 február-március, Műcsarnok. Magyar Nemzeti Galéria, Adattár 14222/61.28 szám alatt.
- 87 A históriás énekmondók, valamint a hallgatóság előtt a legnépszerűbb történelmi alak Hunyadi János és Mátyás király volt, melyet a feldolgozások száma és terjedelme is bizonyít. A „Hunyadi János ... sok külömb-különb viadala”-t Nagy Bánkai Mátyás szedte versekbe Nagyszombaton 1560-ban. Lengyel László trónra kerülésével kezdődik és Hunyadi János halálával végződik az elbeszélés, melyhez forrásul Székely Istvánnak egy évvel korábbi „*Canonicá*”-ját és azonkívül Bonfini és Thuróczi használta. Göröcsöni Lantos Ambrus „Mátyás király viselt dolgairól” írt históriás énekét teljes Hunyadi-krónikának tervezte, két énekét Hunyadi Jánosnak, kettőt pedig Hunyadi Lászlónak és Mátyásnak szentelve, de sajnos mielőtt elkészült volna vele, a történet Bécs elfoglalásával, vagyis 1485-tel megszakadt. Az ő forrása főként Thuróczi krónikája, illetve Bonfini műve volt. Szintén Bonfini nyomán haladt Heltai Gáspár is, aki 1574-ben a „*Cancionalé*”-t, azaz „*Históriás Énekes könyv*”-et szerkesztett a „magyari királyokról és egyéb szép lótt dolgokról”: GAZDA István (szerk.): *A magyar történettudomány kézikönyve.* Budapest, 1987. 286–287.
- 88 Alakja szerepel a nagybiccei volt Thurzó-kastély első emeleti galériájának falfestményén, illetve a fricsi volt Bertóthy-kastély déli homlokzatának párkányfülkéjében: WILHELMB Gizella: Hunyadi János a képzőművészetben. *Szabad Művészet*, 1956 (A továbbiakban WILHELMB 1956). 352.
- 89 Mátyás király két monumentális művészeti alkotással örököltette meg apja emlékét. Az egyik a gyulafehérvári székesegyház Hunyadi János síremléke, a másik pedig a törökverőnek a királyi várban elhelyezett szobra volt: WILHELMB, 1956. 351.
- 90 WILHELMB, 1956. 351–357.
- 91 SINKÓ Katalin: *A profán történelmi festészet Bécsben és Pest-Budán 1830-1870 között.* In: *Művészettörténeti Értesítő*, 1986/3-4. 110-112. (A továbbiakban SINKÓ, 1986)
- 92 Hunyadi János mellett Zrínyi Miklós alakja volt e szempontból elfogadható mindkét – az osztrák illetve a magyar – fél számára: SINKÓ, 1986. 112.

- 93 Hunyadi alakja a magyar nemességnek önmagáról alkotott képével azonosult, hiszen ő volt a kereszténység védelmezője, az erőtlén királyi hatalom mellett az erőskező nádor, illetve a valódi nemzeti király szülője. A harmincas és negyvenes években elsősorban nem harcai közepette, hanem jó keresztényhez illő halálában ábrázolták őt a legszívesebben. A század negyvenes éveinek első felében a történeti festészet képviselői, így Schmidt József, Weber Henrik és Kis Bálint is megfestette Hunyadi Jánost. Schmidt Hunyadi János halálának megfestésekor irodalmi forrásokra támaszkodott, melyek szerint a törökverő hős halála egy kápolnában történt, ahová Hunyadi vitette magát. Hunyadi János ábrázolásának ezen típusa még az ötvenes években is jellemző volt, jó példa erre Szemlér Mihály festménye: SINKÓ, 1986. 112–114.
- 94 YBL, 1938. 175.
- 95 YBL, 1938. 175–176.
- 96 MNG GO Ltsz.: 1905–707. szám alatt.
- 97 MNG GO Ltsz.: 1905–1319. szám alatt.
- 98 MNG GO Ltsz.: 1905–1222 és egy fel nem használt tanulmány 1905–1184. leltári számmal.
- 99 MNG GO Ltsz.: 1905–1303.
- 100 MNG GO Ltsz.: 1905–793. hátoldala.
- 101 MNG GO Ltsz.: 1905–793.
- 102 MNG GO Ltsz.: 1905–793. hátoldala.
- 103 MNG GO Ltsz.: 1905–1107.
- 104 MNG GO Ltsz.: 1905–1309.
- 105 YBL, 1938, illetve SINKÓ, 1995.
- 106 Lepold Antal kézzel írt lajstroma Cséfalvay Pálnál található az esztergomi Keresztény Múzeumban. Itt szeretnék köszönetet mondani neki, amiért felhívta a figyelmemet Lotznak erre a még ismeretlen Hunyadi-ábrázolására. A mű ma az esztergomi Keresztény Múzeumban található a Lepold-hagyatékban. Jelzetlen, datálatlan és leltározatlan. A műalkotás Lepold Antal gyűjteményének többi darabjával együtt 1969-ig az esztergomi Bazilika oratóriumában volt elhelyezve. Innen került mai őrzési helyére az esztergomi Keresztény Múzeumba, majd onnan az 1981–82-ben felszentelt leányvári templomba dekoráció gyanánt, ahonnan 2004-ben visszakerült a Keresztény Múzeumba. (Cséfalvay Pál szóbeli közlése alapján.)
- 107 Lotz Károly kiállításának képes tárgymutatója 1833–1933. Szerk. PETROVICH Elek. Országos Magyar Képzőművészeti Társulat, Budapest, Múcsarnok, 1933, 19, 63. szám alatt, XI. táblakép. (A mű lappang.)
- 108 Ybl Ervin szerint ez a karton már az 1880. őszi OMKT tárlaton is szerepelt: YBL, 1938. 178. Azonban az említett kiállítás tárgymutatójában nem szerepelt ez mű: *Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat Múcsarnokban 1880. évben rendezett őszi kiállítás első sorozatának tárgymagyarázata*. Budapest, Franklin Társulat, 1880.
- 109 *Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat Múcsarnokban 1881. évben rendezett tavaszi kiállítás első sorozatának tárgymagyarázata*. Budapest, Franklin Társulat, 1881. 15. szám alatt szerepel Lotz Hunyadi-kartonja.
- 110 EKM Ltsz.: 4460. szám alatt.
- 111 Ez a kép Kurtz Vilmos halála után a Fővárosi Képtár tulajdonába került – leltári szám: F.K. 821. –, azonban a II. világháborúban, az 1945 január-februári harci eseményekkor megsemmisült. (Értéke az 1938. évi árak szerint 800 pengő volt.): A háborús eseményekkor megsemmisült műtárgyak lajstroma. (Kézirat). Dr. Ruszkai Miklós neve alatt a MNG Adattár 22721/1987. szám alatt. Készült: 1946. február 23-án.
- 112 „E jelenetet (...) már a ferencvárosi templomfalára s a multkori történeti képpályázatra grisail-modorú kartonban érzékíté.” *Képzőművészeti Szemle*, 1881. 57.
- 113 YBL, 1938. 180.
- 114 SINKÓ, 1995. 287.
- 115 Királyfalvi Kraft Károly 1947. július 24-én írt leveléből.
- 116 *Új Ember*, 1954. 18. 2.
- 117 Az eredetileg aláfestett freskó és az arra ráfestett secco festékrétege – különösen az árnyékos sötétbarna tónusú festékanyaga jórészt felpergett és sok helyen a faltól el is vált és lehullott. Itt-ott mutatkozott külső behatástól, repeszszérülésből eredő kisebb vakolathiány is: *Jelentés a Bakáts-téri templom falképkonzerválása*. Kulturális Örökség Hivatala, Tervtár 8804. szám alatt. Budapest, 1959. december 2-i keltezéssel.
- 118 A felpergett festékréteget gluttolin kötőanyaggal porlasztó segítségével átitatták, majd parafinos papír segítségével tamponálással rögzítették. Ezt követően a falfestményeket vízzel tisztították. A vakolathiányokat pótolták és végül tojás -kötőanyaggal a retusmunkákat elvégezték: *Jelentés a Bakáts-téri templom falképkonzerválása*. Kulturális Örökség Hivatala, Tervtár 8804. szám alatt. Budapest, 1959. december 2-i keltezéssel.
- 119 *Új Ember*, 1954. 18. 2.

Über die Wandbilder der Kirche am Bakáts Platz

Als Thema meines Aufsatzes habe ich die Pfarrkirche des Bakáts Platzes von Budapest, genauer von Ferencváros – genannt nach dem Hl. Franz von Assisi – gewählt. Die zwischen 1867 und 1881, also – mit kleineren, größeren Unterbrechungen – 13 Jahre lang gebaute Kirche ist heute als erstklassiges Baudenkmal registriert. Zu seiner Zeit bedeutete sein Bau, seine Ornamentik eine Sensation, und hat sehr viele Menschen bewegt. Die Kirche wurde von den berühmtesten und bekanntesten ungarischen Künstlern der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts geplant und bemalt: „Geträumt“ wurde sie von Miklós Ybl, „verschönert“ haben sie die ungarischen Malergrößen Mór Than und Károly Lotz. Berühmte Personen wie Franz Liszt und Mihály Munkácsy haben die Kirche besichtigt und bewundert. Früher hielt man sie für die schönste und harmonischste Kirche der Hauptstadt, einige denken es sogar heute.

Trotz allem ist die Kirche für die kunstgeschichtliche Fachliteratur leider so gut wie vergessen. Zuletzt hat sich Ervin Ybl damit in seiner Miklós Ybl-Monographie aus dem Jahre 1956 ausführlich beschäftigt. „Neuerdings“ hat dem Thema Gabriella D. Szvoboda in ihrem Ybl-Katalog aus 1991 ein paar Seiten gewidmet.

Im Laufe meiner Forschung habe ich vor allem die Bauschicht der Kirche, bzw. deren Geschehnisse dokumentiert. In diesem Aufsatz schildere ich die Wandbilder der Kirche. Das Thema ist sehr bedeutend, weil diese Kirche im 19. Jahrhundert in Ungarn die erste ist, in der Bilder mit historischen Themen im Kircheninneren erscheinen.